

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОЛЕКТИВНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ЧАС У ПАРЕМІЯХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ, ГЕРМАНСЬКИХ І РОМАНСЬКИХ МОВ

У статті зроблено спробу простежити особливості вербалізації стереотипних національних уявлень про час у прислів'ях і приказках слов'янських, германських і романських мов, диференціювати універсальні та національно зумовлені характеристики часу в різних культурах.

Ключові слова: паремія, побутова свідомість, національне, універсальне.

Незважаючи на універсальність концепту ЧАС, аналіз особливостей його вербалізації в різномовних паремійних фондах виявляє певні диспропорції в колективній свідомості носіїв різних мов. Грецьке за походженням й універсальне за способом подання оцінки прислів'я *Час – то гроші* [10, 72] – *Время – деньги* [9, 98] – *Czas to pieniądź (złoto, kapital)* [18 I, 357] – *Time is money* [19, 823] – *Zeit ist Geld* [8, 252] – *Le temps, c'est de l'argent* [13, 1015] – *Il tempo è denaro* [22, 67] – одна із загальновідомих і частовживаних паремійних одиниць у слов'янських, германських і романських мовах, що вказує не лише про прийнятність переконання про цінність часу для людської свідомості загалом, але й її актуальність, адже час є абсолютною універсалією всіх культур і одним із основних компонентів будь-якої картини світу. Свідченням цього є побутування утворених уже на національному ґрунті різномовних прислів'їв і приказок, в яких вербалізується вказане переконання: *Не тим час дорогий, що довгий, а тим, що короткий; Бережи час, час за гроші не купиш* [10, 71]; *Пора да время дороже золота* [3 I, 691]; *Czas jest droższy niż złoto (pieniądz)* [18 I, 357]; *Czas – droga rzecz* [18 I, 355]; *Strata czasu największą jest stratą* [21, 187]; *Wszystkiego kupisz za pieniądze, oprócz czasu* [18 I, 362]; *Nothing is more precious than time, yet nothing is less valued* [5, 338]; *An inch of gold will not buy an inch of time* [19, 263]; *Zeit vertan, Geld vertan* [8, 253]; *Le temps est comme l'argent, n'en perdez pas et vous en aurez assez* [16, 510]. У пареміях сучасних мов реалізується також думка, що час є не лише цінністю сам по собі, але й джерелом добробуту: *Час робить гроші, а погода сіно; Час тратить, час платить і людей багатить; Час пече хліб* [10, 72]; *Время деньги дает, а на деньги и времени не купишь* [3 I, 261]; *Kto czas traci, traci też to, co czas daje* [21, 154]; *He that gains time gains all things* [17, 483]; *If you lose your time, you cannot get money or gain* [20, 263].

Оцінка часу (універсальна у своїй основі) у зіставлюваних культурах набуває національно-специфічних виразів, що певним чином проявляються в якісному та кількісному наповненні паремійних корпусів мов. Фетишизація часу, характерна для англо-американської колективної свідомості (докладніше див. [2, 37 – 38]), на паремійному рівні об'єктивується через:

1) виведення часу до рангу вітальних цінностей: *He that has time, has life* [20, 263]; *We mustn't waste time, for that's the stuff life's made off* [5, 341]; *Gain time, gain life* [20, 263] (у німецькій приказці так само – *Zeit ist Leben, und Leben ist Zeit* [8, 252]);

2) особливе поцінування раціонального використання часу: *Take time when time comes, lest time steal away (for time will away)* [19, 825]; *Time lost (past) cannot be recalled (won again)* [19, 824]; *Procrastination is the thief of time; One hour today is worth two tomorrow* [20, 64]; *Delays are dangerous; 'Time enough' lost the ducks* [20, 63], втрата якого кваліфікується як злочин: *What greater crime than loss of time?* [20, 264]; пунктуальність як один із компонентів колективних уявлень носіїв англійської мови про виваженість використання часу безпосередньо пов'язана зі сферою ділових стосунків, що вербалізується у прислів'ї *Punctuality is the soul of business*, відоме з добірки Т. Гелібертона 1843р. В. Кроссінг у праці «Folk Rhymes of Devon» (1911), коментуючи цю паремію, зазначав, що в його часи недотримання засад пунктуальності не могло бути вибачене нікому [19, 654]. Про давність і стійкість указанного взаємозв'язку свідчить також висловлювання англійського політика, філософа і письменника Ф. Бекона (поч. XVII ст.): *Time is the measure of business, as money is of wares* [19, 824]. У французькій побутовій свідомості пунктуальність не має такої високої оцінки (пор.: *L'extrême exactitude est le sublime des sots* [16, 173]), хоч саме з іменем французького короля Луї XVIII (1755 – 1824) пов'язують виникнення прислів'я *L'exactitude est la politesse des rois* [16, 417], яке з поч. XIX ст. широко побутує в англійській мові у скалькованому варіанті *Punctuality is the politeness of princes* [19, 654].

Усі інші ознаки концепту ЧАС універсальні, оскільки базуються на ідеях, запозичених зі скарбниці античної мудрості. Міцно вкоріненими у концептуальних системах представників різних культур є такі тематичні моделі:

1) «час – це лікар»: *Tempus est optimus medicus* – Час – найліпший лікар [15, 275]; *Tempus vulnera sanat* – Час лікує рани [14, 333]; *Час все лікує; Час – найліпший лікар; Час всі рани загоїть* [10, 71]; *Время все излечит* [1, 184]; *Czas najlepszy (dobry, najpewniejszy, doskonały) doktor (lekarz)* [18 I, 356]; *Time cures all things; Time is a great healer; Nature,*

time, and patience are three great physicians [20, 263]; *Le temps guérit les douleurs et les querelles* [16, 509]; *Le temps allège bien des douleurs* [7, 75];

2) «час – це вчитель»: *Tempus est optimus magister vitae* – Час – найкращий учитель життя [14, 333]; *Час усього навчить* [10, 72]; *Время разум дает* [3 I, 261]; *Время всему научит; Время и случай разум подают* [9, 98]; *Le temps est un grand maître, il règle bien des choses* [16, 509];

3) «час – жива істота (тварина / птах)»: *Tempus fugit* – Час біжить [15, 274]; *Час не стоїть, а роботи світ* [10, 72]; *День не стоїть* [10, 76]; *Время летит* [3 I, 260]; *Время не ждет (не стоит)* [9, 99]; *Время гонит, а другое бежит* [1, 85]; *Czas prędko bieży (uchodzi, leci); Czas ma skrzydła* [18 I, 357]; *Time flies; Time has wings; Time flees away without delay* [20, 263]; *Noiseless falls the foot of time* [5, 338]; *Le temps n'a pas de loisir* [16, 509];

4) «час – це суддя»: *Tempus omnia revelat* – Час усе виявляє [14, 333]; *Veritatem dies aperit* – Час виявляє правду [14, 356]; *Все минеться, одна правда зостанеться* [10, 73]; *Придет пора, правда скажется* [4 I, 151]; *Czas najlepszy sędzia; Czas ojcem prawdy* [18 I, 356]; *Czas wszystko wyjawia (otwiera)* [18 I, 359]; *Time discloses (reveals) all things* [19, 823]; *Time tries truth; Time is the father of truth; Truth is time's daughter* [20, 263]; *Le temps est père de vérité* [16, 509];

1) «час – порадник (утішник)»: *Consultor homini tempus utilissimus* – Час – найкорисніший порадник людині [14, 74]; *Tempus minuit luctus maestaque corda iuvat* – Час зменшує скорботу і заспокоює змучене серце [14, 333]; *Час мине – сльози зжене* [12, 32]; *Время пройдет – слезы утрат* [6, 429]; *Czas wszystko uśmierza* [18 I, 358]; *Czas to dobry wspólnik, on przynosi radę* [18 III, 11]; *Time tames the strongest grief* [20, 263]; *Le temps est un bon conseiller* [7, 75];

2) «час – руйнівник»: *Tempus edax rerum* – Час знищує все (сентенція з «Метаморфоз» Овідія) [19, 823]; *Czas wszystko trawi (psuje, niszczy, pożera, zjada)* [18 I, 358]; *Time devours all things; Time is a file that wears and makes no noise; Time undermines us* [20, 263]; *Le temps dévore tout* [16, 508].

Аналіз способів вербалізації названих гештальтів у різномовних пареміях засвідчує, що лише останній із них не реалізується у східнослов'янських пареміях. У польській, англійській і особливо французькій мовах значно більше прислів'їв і приказок, які були безпосередньо запозичені з античних мов. Кількісна репрезентація вказаних моделей, як і варіативність паремій, що їх представляють, в українській та російській мовах є нижчою. Проте ізоморфізм зазначених характеристик прислів'їв і приказок української і російської мов не може вказува-

ти на конвергентність колективних уявлень східних слов'ян про об'єкт концептуалізації, оскільки якісне наповнення відповідних паремійних тематичних блоків і груп української та російської мов є різним. Так, тільки в російському паремійному корпусі виділяється численна група прислів'їв і приказок, у яких об'єктивується одна з російських етнокультурних доміант – нераціональне ставлення до часу: *Русский час – все сейчас*; *Русский час долог*; *Русский час – со днем тридцать*; *В русский час много воды утечет*; *На одной неделе четверга четыре, а деревенский месяц – с неделей десять*; *Год – не неделя: все будет, да не теперь* [4 II, 64]; *Русский (московский) час – подожди* [9, 728]; *Подожди с московский час* [3 IV, 584]; *Сзади идешь – больше найдешь*; *Был такой, что торопился, да скоро умер*; *Откладывает (положит) в долгий ящик* (за царя Олексія Михайловича – ящик для прохань) [4 II, 63]; *Ваша речь впереди* (подожди); *Год – не неделя, покров – не теперь, до Петрова дня – не два дня*; *Родился – не торопился, а теперь незачем* [4 II, 62]. Російська приповідка *Пошла по масло, а в печи погасло* [4 II, 63], яка є паремійним сценарієм для множинної експлікації ситуації неекономного витрачання часу, має частовживані і загальновідомі (з огляду на варіативність і фіксацію в більшості найповніших паремійних добірок) відповідники в інших слов'янських мовах – *Пішла (мама, попадя) по масло, а в печи погасло* [11, 271] – *Poszedł po masło, a w piecu wygasło* [18 I, 806], що свідчить про відносну універсальність реалізованої логемми. Проте саме в російській мові ця паремія має найбільше функційних еквівалентів, пор.: *Пошел по канун, да там и потонул*; *Пошел по вязе, да и завязнул*; *Пошел проведать, да и остался обедать* [4 II, 63]. В українській і польській мовах вони поодинокі: *Пішов та й забув звідкіля родом* [11, 271]; *Poszła baba po ropiół i diabel ją utopił (uchopił)* [18 I, 806]. Приказка *Пішов по канун та там і втонув* [11, 419] в українському варіанті вперше засвідчена в добірці 1963 р., що дає підстави вважати її запозиченням з російської мови.

Опозиція «час – пора» (пор.: *Была пора, а теперь время*; *Придет пора, ударит час* [3 III, 310]; *Час придет и пору приведет* [3 IV, 584]) актуалізується лише в російській колективній свідомості, причому не час, а саме «пора» – вдалий (зручний) для чогось час [3 III, 310], отримує тут значно вищу оцінку як джерело матеріальних і духовних благ: *Не время дорого, пора* [4 II, 59]; *Пора деньгу берет (кует)*; *Пора на ум наводит*; *Пора придет, и вода пойдет*; *При поре с умом, без поры с сумой* [3 III, 310]; *Пора придет и часть мою принесет*; *Пора, что железо: куй, поколе куют!* [4 II, 59], хоч, на відміну від часу, основною концептуальною ознакою пори є не тільки плинність, а й непостійність:

Пора – что проточная вода; Пора, что туча: и набезжит, и пробежит, и опять найдет [3 III, 310].

Загалом аналіз паремійного матеріалу дає підстави стверджувати, що уявлення про час в українській побутовій свідомості значно більше наближені до європейських, ніж російських. Крім названих вище універсальних характеристик, в українському паремійному корпусі вербалізується думка про швидкоплинність часу і необхідність його раціонального використання: *Час – не кінь – не підженеш та й не зупиниш; Час – не віл, його не налигаєш* [10, 72]; *Вчорашнього дня стома кіньми не догониш* [10, 76]; *Згаяного (страченого) часу і конем не доженеш (втімаєш)* [10, 71]; *Відстанеш годиною – не здоженеш родиною; Що нині опустити, того завтра не доженеш; Що нині утече, то завтра не зловиш* [10, 78]; *На годину спізнився, за рік не доженеш; Не доженеш і конем, що запізниш одним днем; Краще на п'ять хвилин раніше, ніж на хвилину пізніше* [10, 74]. У російському паремійному корпусі еквівалентів аналізованої групи прислів'їв і приказок не зафіксовано, за винятком поодинокого *Часом опоздано, годом не наверстаєш* [4 II, 65], що свідчить про нетиповість і неактуальність реалізованих у них логем для свідомості типового представника російської етнокультури.

1. Буслаев О. И. Русскія пословицы и поговорки // Архив историко-юридических свѣдѣній, относящихся до Россіи, издаваемый Н. Калачовымъ. – М.: въ Типограф. А. Семена, 1854. – С. 1 – 176.

2. Голубовська І.О. Антропологізм у мовознавстві та викладанні іноземних мов // Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи / НАН України. Центр наук. дослідж. і викладання інозем. мов; редкол.: В.В.Акуленко (гол. ред.) та ін. – К.: Логос, 2006. – № 1. – С. 33 – 39.

3. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4-х т. – М.: Русский язык, 1981. – Т. 1 – 4.

4. Даль В. И. Пословицы русского народа: Сборник. В 2-х т. – М.: Худож. лит., 1984. – Т. 1 – 2.

5. Дубенко О. Ю. Англо-американські прислів'я та приказки: посібник / О. Ю. Дубенко. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 416 с.

6. Иллюстровъ І. И. Жизнь русскаго народа въ его пословицахъ и поговоркахъ: сборникъ русскихъ пословицъ и поговорокъ. – Изд-е 2-е, испр. и знач. доп. – СПб.: С.-Пб Губернская Типогр., 1910. – 469 с.

7. Критская О. В. Французские пословицы и поговорки. – М.: Гос. изд-во «Высшая школа», 1963. – 95 с.

8. Кудіна О. Ф., Пророченко О. П. Перлини народної мудрості. Німецькі прислів'я та приказки: посібник. – Вінниця: Нова книга, 2005. – 320 с.

9. Михельсон М. И. Толковый словарь иностранных слов, пословиц и поговорок. – М.: АСТ МОСКВА: Транзиткнига, 2006. – 1119 с.

10. Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / Упоряд. М. М. Пазяк. – К.: Наук. думка, 1989. – 480 с.
11. Прислів'я та приказки. Людина. Родинне життя. Риси характеру / Упоряд. М. М. Пазяк. – К.: Наук. думка, 1990. – 528 с.
12. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Впорядкував М. Номис. – Торонто – Київ: Бескид, 1993. – 226 с.
13. Французско-русский фразеологический словарь. Около 35000 выражений / Под ред. Я. И. Рецкера. – М.: Гос. изд. иностр. и нац. словарей, 1963. – 1112 с.
14. Цимбалюк Ю. В. Латинські прислів'я і приказки. – К.: Вища шк., 1990. – 436 с.
15. Цимбалюк Ю. В. Англо – латинсько – українсько – російський словник афоризмів. – К.: Грамота, 2009. – 408 с.
16. Dictionnaire des proverbes, sentences et maximes par M. Maloux. – Paris: Librairie Larousse, 2001. – 628 p.
17. Mieder W. The Prentice-Hall Encyclopedia of world proverbs. A Treasury of Wit and Wisdom through the Ages. – New Jersey: Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, 1986. – 582 p.
18. Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich: W IV t. / Red. J. Krzyżanowski. – Warszawa: Instytut Wydawniczy, 1969 – 1972. – Т. I – III.
19. The Oxford Dictionary of English Proverbs. 3rd ed. / Ed. by F. P. Wilson. – Oxford: Clarendon Press, 1992. – 930 p.
20. The Penguin Dictionary of Proverbs. 2nd ed. / Ed. by R. Fergusson & J. Law. – Penguin Books, 2000. – 365 p.
21. Przysłowia polskie / [wyb. i opracow. K. Stefańska-Jokiel]. – Wrocław: Wyd. Europa, 2006. – 200 s.
22. Słownik przysłów z ilustracjami. – Wyd. II, poprawione. – Warszawa: Harald G, 2000. – 756 s.

The article is an attempt to trace the peculiarities of verbalization of the stereotypic national conception of time in Slavonic, Germanic and Romance proverbs and sayings, differentiate national and universal characteristics of time in different cultures.

Key words: *paroemia, common consciousness, national, universal.*